

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Özel Sayı | Special Issue

Cilt | Volume 23 • Sayı | Issue Din ve Coğrafya

Nisan | April 2024

İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Milletlerin Karakteri*

Character of Nations in the Works of Islamic Geographers

Korkut DİNDİ

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi

Ağrı, Türkiye

Ağrı İbrahim Çeçen University, Department of Islamic History and Arts,

Sirah al-Nabawiyah and Islamic History

Ağrı, Türkiye

kdindi@agri.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2808-0255>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 30.12.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 20.03.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2024

Atıf | Cite As

Dindi, Korkut. "İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Milletlerin Karakteri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Din ve Coğrafya (2024), 229-245. <https://doi.org/10.14395/hid.1412483>

* Bu makale 5-6 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen Din ve Coğrafya Sempozyumu'nda sunulan 'İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Milletlerin Karakteri' başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 09.12.2021 tarihli ve 2021/286 numaralı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

* This article is the enhanced version of the paper titled "Character of Nations in the Works of Islamic Geographers," presented at the Religion and Geography Symposium held on October 5-6, 2023.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was obtained with the decision of Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee dated 09.12.2021 and numbered 2021/286. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Character of Nations in the Works of Islamic Geographers

Abstract

Geography and human beings are two entities that influence each other and neither is independent of the other. Human beings are part of the local environment and geography. They are in a mutual interaction with the earth/place. It is not possible to think of human beings apart from the geography they live in and geography apart from human beings. For this reason, geography is generally defined as “the branch of science that studies the ties, interaction and relations between the natural environment and humans.” The impact of geography, climate and natural conditions, like many other factors, on human life is a proven reality. It is known that geography affects the physiological (material) and psychological (spiritual) structures of people/societies, their ways of thinking and beliefs, their characters, ideologies and lifestyles as a whole. Islamic geographical works provide detailed information about the general history, borders, roads, mountains, rivers, lakes, harbors, main trade routes, economic activities, etc. of geographies, countries and cities. In addition to this historical and geographical information, there is extensive information on the political, economic, social and cultural conditions of countries, dynasties and principalities, their institutional structures, state organizations, religions and sects, praised and condemned morals, good and bad habits, temperaments, etc. This study aims to examine the information/reports about the basic characters and temperaments, positive and negative aspects of the Turks, Persians, Berbers and other societies/nations, which constituted the main body of Islamic civilization at that time, in early Islamic geographical works, which are among the important sources of Islamic history, through a literature review method. In addition, this study aims to reach a synthesis by compiling scattered and fragmented information and data on the tendencies of nations arising from their nature, their personalities, their human abilities and talents, their settled habits and natures, and their moral characteristics within the framework of the climate-human, geography-human relationship. Although the sources and data of the study are subjective in nature, as they are based on the authors' own observations or eyewitness accounts, they are important in terms of revealing the level of science and reason, the mentality, and the way they viewed each other and the other, and the way they evaluated each other according to certain moral standards. Therefore, this study will allow us to understand both the world of the countries, nations and tribes of that period and the situation of these societies and their remnants today. We hope that this study, which we think is original and authentic in this respect, will make a significant contribution to the literature and the field. As a matter of fact, there is no previous study on the subject in the early works of Islamic Geographers. As a result of this research, which we have put forward in a narrative and descriptive style, it has been seen that there are some differences among the tribes in terms of proclivity, temperament, character, lifestyle and style of life depending on the geography and climatic conditions they live in. Muslim geographers often describe the temperaments and characters of societies/nations as benevolent, hospitable, generous, wise and devoted, well-mannered, ill-mannered, good-natured, bad-tempered, good moral, bad moral, maladjusted, rude, belligerent, dishonorable, obedient, artistic, craftsman, talented, skillful, capable, dashing, brave, warrior, peaceful, merciful, dignified, gentle, calm, ruthless, disloyal, fierce, arrogant, impetuous, impatient, carefree, cheerful, kind-spirited. In this context, in Islamic geographical works, some nations are described as “talented and skilled in various crafts and professions”, some as “prone to art, literature and philosophy”, and some as “brave, valiant, warrior and organizer”. Again, while some nations stood out with their courtesy, manners and etiquette, some with their psychic powers and supernatural abilities, others were not considered worthy of mention because they were dependent (slave) nations.

Keywords: Islamic History, Geography, Islamic Geographical Works, Nations, Character.

İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Milletlerin Karakteri

Öz

Coğrafya ve insan, birbirini etkileyen iki varlıktır ve ikisi de birbirinden bağımsız değildir. İnsan, yerel çevre ve coğrafyanın bir parçasıdır. Yeryüzü/mekân ile karşılıklı bir etkileşim içindedir. İnsanı yaşadığı coğrafyadan, coğrafyayı da insandan ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu sebeple de coğrafya, farklı tanımları olmakla birlikte, genellikle “doğal ortam ile insanlar arasındaki bağları, etkileşimi ve ilişkileri inceleyen bilim dalı” olarak tarif edilmiştir. Coğrafyanın, iklim ve doğa şartlarının, diğer pek çok faktör gibi, insan yaşamı üzerindeki etkisi müsellem bir gerçekliktir. İnsanların/toplumların fizyolojik (maddi) ve psikolojik (ruhi) yapılarını, düşünce/düşünme ve inanç biçimlerini, karakterlerini, ideolojilerini ve bir bütün olarak hayat tarzlarını etkilediği, sıcak ve soğuk mizaca sahip olmalarında büyük rol oynadığı bilinmektedir. İslam coğrafya eserlerinde coğrafyaların, ülke ve şehirlerin genel tarihleri, sınırları, yolları, dağları, nehirleri, gölleri, limanları, ana ticaret yolları, ekonomik faaliyetleri vs. hakkında oldukça detaylı bilgiler verilmektedir. Bu tarihi ve coğrafi bilgilerin dışında ülkelerin, hanedanların ve beyliklerin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel durumları, kurumsal yapıları, devlet teşkilatları, din ve mezhepleri, övülen ve yerilen ahlakları, iyi ve kötü huyları, mizaçları vs. hususunda da geniş bilgiler yer almaktadır. İşte bu çalışma, İslam tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan erken dönem İslam coğrafya eserlerinde, o dönemde İslam medeniyetinin ana gövdesini teşkil eden Türk, Fars, Berberî ve diğer toplumların/milletlerin temel karakter ve mizaçlarına, olumlu ve olumsuz yönlerine dair serdedilen

bilgileri/rivayetleri literatür taraması yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, iklim-insan, coğrafya-insan ilişkisi çerçevesinde milletlerin tabiatlarından kaynaklanan eğilimlerine, kişiliklerine, beşerî meleke ve yeteneklerine, yerleşik huy ve tabiatlarına, ahlaki hususiyetlerine dair dağınık ve parçalı bir şekilde yer alan bilgi ve verileri derleyerek bir senteze ulaşmayı hedeflemektedir. Her ne kadar çalışmanın kaynak ve verileri, müelliflerin kendi gözlemlerine veya görgü şahitlerinin anlattıklarına dayanması hasebiyle öznel nitelik taşısa da o dönem insanların ve belli bir coğrafyaya mensup müelliflerin hem bilim ve akıl seviyelerini, zihniyetlerini hem de birbirlerine ve ötekine bakışlarını, belli ahlak ölçülerine göre birbirlerini değerlendirme biçimlerini tümevarım yöntemiyle ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, hem o dönemin ülke, millet ve kavimlerinin dünyasının hem de söz konusu toplumlar ve bakiyelerinin günümüzde içinde buldukları durumlarının anlaşılmasına imkân verecektir. Bu yönüyle özgün ve otantik olduğunu düşündüğümüz bu çalışmanın, literatüre ve alanına önemli katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz. Nitekim konuyla alakalı erken dönem İslam coğrafyacılarının eserleri özelinde daha önce yapılmış herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır. Nakle dayalı ve tavsifi bir üslupla ortaya koyduğumuz bu araştırma neticesinde yaşadığı coğrafyaya ve iklim şartlarına bağlı olarak kavimler arasında seciye, huy, karakter, yaşam biçim ve tarzı bakımından bazı farkların olduğu görülmüştür. Müslüman coğrafyacılar, toplumların/milletlerin huy ve karakterlerini genellikle yardımsever, misafirperver, cömert, hikmet ve himmet ehli, iyi huylu, kötü huylu, iyi ahlaklı, kötü ahlaklı, uyumsuz, kaba, kavgacı, namert, itaatkâr, sanatkâr, zanaatkâr, kabiliyetli, dirayetli, atılgan, cesur, savaşçı, barışçıl, insafli, ağırbaşlı, nazik, sakın, acımasız, vefasız, azgın, kibirli, aceleci, sabırsız, gamsız, neşeli, ince ruhlular gibi bazı kavramlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda İslam coğrafyacılarının eserlerinde bazı milletler “çeşitli el sanatları ve meslekler konusunda kabiliyetli ve becerikli”, bazıları “sanat, edebiyat ve felsefeye yatkın”, bazıları ise “cesur, yiğit, savaşçı, teşkilatçı” şeklinde tavsif edilmişlerdir. Yine kimi milletler nezaket ve nezaheti, adap ve erkânı ile kimileri psikik güçleri ve doğaüstü yetenekleriyle ön plana çıkarken kimileri de bağımlı (köle) millet olmaları dolayısıyla anılmaya değer görülmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Coğrafya, İslam coğrafya eserleri, Milletler, Karakter.

Giriş

Coğrafya, farklı tanımları olsa da genellikle “doğal ortam ile insanlar arasındaki etkileşimi inceleyen bilim dalı” şeklinde tarif edilir.¹ Karakter/seciye ise bir şeyi başka bir şeyden ayıran özellik, ana nitelik olarak tanımlanır. Genel olarak bir kişinin veya bir topluluğun; davranış, alışkanlık, güç ve beceriler, değer ve düşünce tarzı türünden temel öğelerden meydana gelen özelliklerinin tümünü ifade eder. Başka bir deyişle kişinin değişmez yapısı ya da mizacı olarak karakter; bir bireyin kişiliğini meydana getiren, davranış tarzlarını, tepkilerini belirleyen kalıcı duygusal niteliklerin toplamını dile getirir.²

Müslüman coğrafyacı ve seyyahlar, yaptıkları seyahatler sırasında karşılaştıkları bireyleri, toplum ve ulusları, milletleri, medeniyet ve kültürleri tanımaya ve İslam dünyasına tanıtmaya çalışmışlardır. Bölge ve ülkelerin iklimini, bitki örtüsünü, yer şekilleri ve doğal zenginliklerini, yol ve dağlarını, deniz, göl ve nehirlerini, mesafelerini, birbirlerine uzaklık ve yakınlıklarını tespit edip kayda geçirmişlerdir. Yalnız İslam coğrafyacılarının bilgi ve haberlerinin tümüyle bizzat kendi müşahedelerine ve kişisel tecrübelerine dayandığını söylemek mümkün değildir. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) belirttiği gibi esasında erken dönem İslam coğrafya eserlerinin kaynağı, müellifin doğrudan gözlemleri, bizzat görüp deneyimledikleri, güvenilir ve ehil kişilerden duyduklarıdır ve ayrıca bu tür konulardan bahseden kitaplardır.³

Farklı saiklerle kaleme alınan İslam coğrafya eserlerinde,⁴ bölge ve şehirlerin coğrafi yapısının yanı sıra ülkelerin özellikleri, farklı toplumların/milletlerin/kavimlerin kökenleri, siyasi tarihleri,

¹ Coğrafyanın farklı tanımları ve temel nitelikleri hakkında geniş bilgi için bk. Osman Gümüşçü vd., *Tarihi Coğrafya* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 175-209.

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 492.

³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, thk. Muhammed Emin Dannâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2002), 41.

⁴ Bölgelerin coğrafi ve iktisadi durumu hakkında geniş bilgi veren İslam coğrafyacılarının, ekseriyetle emir ve yöneticilere veri sağlamak ve bilgi sunmak amacıyla eserlerini kaleme aldıkları anlaşılmaktadır. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 11-12. Meşhur İslam coğrafyacısı İbn Havkal, “Süretü'l-arz” adlı kitabında verdiği bilgilerin hükümdarlar ve emirler için önemli olduğunu ifade etmektedir. Ebü'l-Kâsım İbn Havkal en-Nusaybî, *Süretü'l-arz* (Beyrut: Dâru Meketbeti'l-Hayat, 1992), 10.

kültürel durumları, dilleri ve dinleri, gelenek ve görenekleri, değerleri, örf ve âdetleri, yaşam biçimleri, giyim ve kuşamları, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, imal edilen ürünleri, haraç ve vergi miktarları vs. hakkında da bilgiler aktarılmaktadır.

İşte bu çalışmada zengin içeriğe sahip erken dönem İslam coğrafya eserlerinde milletler ve ülkelerin karakter ve özellikleri, ayırt edici bazı hususiyetleri, aynı kültüre sahip insanların ve toplulukların mizaç ve ahlakları literatür taraması yöntemiyle ortaya konulmaktadır. İslam coğrafyacılarının bu tür bilgilere, tarih ve coğrafya yazım anlayışı ekseninde, özel konu başlığı altında değil, satır aralarında yer verdikleri görülmektedir. Milletlere dair verilen bilgilerin azlığı veya çokluğu ise, o günkü dünyada İslam kültür ve medeniyetinde oynadığı role ve Müslüman coğrafyacıların göreceli olarak ilgi, amaç ve yönelimlerine göre değişmektedir. Ayrıca bu çalışma, erken dönem İslam coğrafya kaynaklarında Uzak Doğu'dan İspanya'ya, Sibiry'a'dan Afrika içlerine kadar uzanan geniş bölgede Fars, Berberî, Türk, Rus, Hint, Çin vb. toplumların bedeni ve ruhi boyutuyla tabiatlarından kaynaklanan eğilimlerine, beşerî kişiliklerinin çeşitli yönlerine, meleke ve yeteneklerine, yerleşik huy ve tabiatlarına, ahlaki özelliklerine dair dağınık ve parçalı bir şekilde yer alan bilgi ve verileri derleyerek bir senteze ulaşmayı hedeflemektedir. Burada amacımız, ne milletlerin kusurlu yönlerini, ayıplarını sayıp dökmek ne de salt fazilet ve ahlaki meziyetlerini anlatmaktır. Müslüman coğrafyacıların onlarla ilgili bilgi, gözlem ve söylemlerini tasviri bir dille ortaya koymaktır.

Literatüre bakıldığında klasik İslam coğrafyacılarının kendi tecrübe, anlayış ve kavrayışlarına göre belli bir usul ve yol takip ederek eserlerini meydana getirdikleri görülmektedir. İbn Hurdâzbih (ö. 300/912) ve Ya'kûbî (ö. 292/905?) eserlerine hilafet merkezi Bağdat ve Sâmerâ, Irak bölgesi ve çevresinin tasviriyle başlarken İstahrî (ö. 340/951?), İbn Havkal (IV./X. yüzyıl), İbn Rûsteh (ö. 300/913?) ve Makdisî gibi bazı İslam coğrafyacıları ise Mekke ve Kâbe'yi merkeze alarak Arap yarımadasıyla başlamayı tercih etmişlerdir. O günkü şartlarda yeryüzünü çeşitli iklim ve bölgelere ayırarak inceleyen Müslüman coğrafyacıların, dini ve siyasi durumu göz önünde bulundurarak tercihen bir tertibi ve yazım usulünü benimsediklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla çalışmamızda, milletlerin tasnif ve sıralamasının da bir tercihe dayalı olduğunu belirtmeliyiz. Klasik coğrafya eserlerinde Arap coğrafyası ve Hicaz şehirleri geniş yer bulsa da İslam medeniyetinin kurucu unsuru olmaları ve hilafeti ellerinde buldurmaları sebebiyle Arapların karakterine dair değerlendirmelere yer verilmemiştir. Muhtemelen eserlerin, coğrafi bilginin yanı sıra ötekini tanıma ve tanıtmaya amacıyla yazılmış olmasından dolayıdır. Bu vesileyle çalışmanın, o dönemin ülke, millet ve kavimlerinin dünyasını, toplumların -Müslüman olup olmadıklarına bakmaksızın- benzerlerinden ayırt edici niteliklerini, belirgin yönlerini anlamamıza katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

1. Türkler

Erken dönem klasik coğrafya eserlerinde Türkler, Türk boyları, aşiret ve kabileleri, Türk memleket (yurt) ve şehirleri hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. İlave olarak çeşitli Türk boylarının/kabilelerinin yaşayışları, birbirleriyle ilişkileri, ülkelerinin özellikleri, sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel durumları, örf ve âdetleri, dilleri, dini inanç, ahlak ve anlayışları hakkında kimi zaman muhtasar kimi zaman da ayrıntılı bilgiler verilmektedir.⁵ Bu eserlerde daha çok doğu ve batı Türkleri, Hazar denizi ve Mâverâunnehir etrafındaki Türkler ve Türk ülkelerinden, özellikle de

⁵ İslam coğrafya eserlerinde Türkler, Türk boyları ve ülkeleri hakkında geniş bilgi için bk. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 9-10; Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarının Eserlerindeki Türklerle İlgili Bilgiler ve Veriliş Tarzları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2005), 36-67.

Oğuz, Kırgız, Karluk, Yağma, Çiğil, Kıpçak/Kuman, Halaç, Kimek, Hazar, Bulgar, Burtas Avar, Lân/Alan, Macar, Başkırt, Türkeş, Peçenek, Tokuzguz/Dokuzoğuz (Uygurlar), Hunlar/Kunlar, Tatar vs. Türk topluluklarından bahsedilmektedir.⁶

Macaristan, Bulgaristan, Karadeniz, Kafkasya, Cürcan, Mâverâünnehir, Tibet ve Çin ülkeleri ile bunların kuzeyinde kalan yerler, Türk ülkeleri olarak kabul edilmektedir.⁷ Ayrıca Avarlar, Peçenekler⁸ gibi bazı büyük Türk topluluklarının da Avrupa ve Bizans topraklarında yaşadığı bilinmektedir. Bazı İslam coğrafyacılarının, erken dönemde kuzey kavimlerinden Rusları, (Vikinger), Slavları ve Moğol istilasına kadar Moğolları da Türklerden bir kavim saydıkları anlaşılmaktadır.⁹ Ancak bu çalışmada yukarıda zikredilen tüm Türk boylarının seciye ve karakterlerini, tek tek başlıklar halinde incelememiz mümkün değildir. Zaten kaynaklarda bu konulardaki verilerin nispeten sınırlı olduğunu da itiraf etmeliyiz. Dolayısıyla eserlerin sunduğu veriler çerçevesinde genel anlamda Orta Asya Türklerinin, özel olarak da farklı coğrafi bölgelerde yaşayan bazı Türk kavimlerinin ana özelliklerine kısaca temas edilecektir.

Türkler, soğuk iklim koşullarının hâkim olduğu coğrafyalarda yaşadıklarından dolayı kırmızı yüzlüdürler. Hem kendileri hem de hayvanları iklimlerinin şartlarına uymuş bir anatomide yaratılmışlardır. Boyları, yüzleri, gözlerinin küçüklüğü veya büyüklüğü, güzellikleri, renkleri vs. coğrafyaya göre şekillenmiştir.¹⁰

Türk kavimleri arasında en kalabalık olanı ve en geniş sahaya yayılanı şüphesiz Oğuzlardır. Oğuzlar, Türklerin en kahraman, en cengâver ve göz yapısı bakımından gözleri en küçük olanlarıdır. Türklerin anatomisi hakkında bilgi veren Mes'ûdî'ye göre Türklerin en çekik, en küçük gözlü ve kısa boyluları Oğuzlardır.¹¹ Türkler arasında, onlardan daha kuvvetli, kudretli, memleketi iyi idare edenler çıkmamıştır. En savaşçı, en güçlü ve kudretli olan kavim Oğuzlardır; en yakışıklı, boylu poslu, en uzun ve en parlak yüzlü olanlar ise Karluklardır.¹² Eski Türk boylarından biri olan Karluklar, Türklerin soylularıdır. Medeni, güzel huylu, sakin ve sosyal insanlardır. Aynı zamanda savaşçı, cesur ve yiğittirler.¹³ İbn Havkal, Türk boyları arasında özellikle Oğuzlar ve Karlukların daha cesur ve kuvvetli/kudretli olduğunu belirtir.¹⁴

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahri el-Fârîsi, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 9-10.

⁷ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 10.

⁸ Hazar ve Alan ülkesi ile batı arasında hüküm süren, düzenledikleri seferlerle Endülüs'e kadar ilerleyen büyük Türk topluluklarından Peçenekler, en güçlü ve savaşçı kavim olarak tanınır. Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, thk. Kemal Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005), 1/153.

⁹ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 10.

¹⁰ İklim ve çevrenin Türklerin mizaç ve şekillerine etkisi hakkında bk. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1/118, 2/171, 178-179; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 29, 61. Ayrıca genel manada coğrafyanın, hava ve iklim şartlarının, insanların renkleri, ahlak ve huyları, fiziksel ve ruhsal özellikleri, hal ve hareketleri üzerindeki tesirine dair geç dönem (14. yüzyıl) düşünürlerinden meşhur tarihçi ve sosyolog İbn Haldûn'un görüş ve düşünceleri hakkında bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 1/259-268.

¹¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1/80; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 49. Mes'ûdî, coğrafya ve çevrenin Türklerin fizyolojisini, göz yapıları ve yüz şekillerini etkilediğini, bu sebeple çekik gözlü olduklarını söyler. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1/118, 2/171.

¹² Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1/103; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 50.

¹³ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, thk. V. Minorsky, Türkçeye çeviren: Abdullah Duman-Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 51-52; Sezgin Orhan (Kurulay), *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 77-78.

¹⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 419.

Oğuzlar, Tokuzguzlar/Dokuzoğuzlar¹⁵ ve Kimekler, Türklerin yönetici taifesini teşkil ederler. Türklerin hükümdarları, en eski ve köklüleri, güçlü ve itibarlıları olarak kabul edilirler.¹⁶ Türk toplulukları içerisinde cesur ve savaşçı bir boy olarak bilinirler.¹⁷ Türk ülkelerinin en büyüklerinden ve Türklerin en kalabalık kavimlerinden/boylarından Dokuzoğuzlar, savaşçı nitelikleriyle dikkat çekmişlerdir. Eski zamanlarda Türkistan'ın bütün hükümdarları Dokuzoğuzlar arasından çıkmıştır.¹⁸ Mes'ûdî de o güne dek (MS 944) "Türk boyları arasında Tokuzguzlar/Dokuzoğuzlar'dan daha savaşçı, daha kudretli ve hükümranlılığı, mülk ve saltanatı elinde bulunduran başka bir topluluk tanımıyorum." demiştir.¹⁹

Türk topluluklarından Yağmalar; sağlam, güçlü ve savaşçıdır. Hükümdarlarına itaat eder ve çok hürmet gösterirler.²⁰ Kırgızlar; göçebe yaşamın gereği olarak vahşi tabiatlı, kaba ve sert, zalim/kanunsuz ve acımasız insanlardır. Ancak çok iyi savaşçılardır. Aynı zamanda avcı bir kavimdir.²¹ Çiğiller ise güzel tabiatlı, iyi huylu, sosyal ve nazik bir topluluktur.²²

Uygurlar (Dokuz Oğuzlar), Kırgızlar (Hırhîz), Kimekler, Oğuzlar, Karluklar gibi Türk boylarının dilleri birdi ve birbirlerini anlıyorlardı.²³ Bu durum, o dönemde Türk dünyasının büyük oranda dil birliğini muhafaza ettiğinin göstergesiydi.

Türklerin en karakteristik özelliklerinden biri de iyi ok atmalarıdır.²⁴ Türkler, bütün milletler içinde en iyi ok atandır. İklim gereği mafsallarının esnek ve gevşek olması dolayısıyla başlarını arkaya çevirerek ok atabilirler. Öyle ki bir Türk ön tarafa doğru ok attığı gibi arkasına doğru da aynı şekilde ok atar. Âdeti ensesi yüzü, yüzü ensesi olur.²⁵ Türklerin ok ve yay eğitimi, çocukluk döneminden başlar. Onlardan bir adamın erkek çocuğu doğarsa bülüğe erinceye kadar ona bakar, büyütür, yetiştirir, geçimini sağlar. Bülüğe erince ona yay ve ok vererek evinden çıkarır ve "Geçimini kendin sağla, başının çaresine bak." der. Bundan sonra çocuğu daha önce tanımadığı bir yabancı gibi olur.²⁶

Klasik coğrafya müellifleri, Türklerin temel hususiyetlerine kimi zaman Mâverâünnehir bağlamında da değinirler. Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerden Mâverâünnehir,²⁷ o dönemde İslam ülkelerinin en bereketli, en nezih ve hayrı en bol olan iklimlerinden (bölgelerinden) biri olarak tasvir edilir. Bu anlatılara göre Mâverâünnehir, adalet ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir bölgedir;²⁸ halkı, hayır işlemeye çok düşkündür. Yardımsever ve cömerttirler. Kim çağırırsa çağırсын derhal yardıma koşar, elindeki tüm imkânları kullanırlar. Başlarına gelen bela ve musibetlere karşı sabretme ve onlarla başa çıkma yetisiyle donatılmışlardır.²⁹

¹⁵ Dokuzoğuzlar; Tibet, Karluk, Kırgız/Hırhîz ve Çin arasında geniş bir bölgeye yayılmış büyük bir Türk boyu olarak tavsif ediliyor. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 24.

¹⁶ İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî, *Kitâbü'l-büldân*, thk. Yusuf el-Hâdî (Beirut: Âlemü'l-Kütüp, 1416/1996), 634.

¹⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, 643.

¹⁸ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 48; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 73.

¹⁹ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 1/103.

²⁰ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 50; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 75-76.

²¹ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 50-51; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 76-77.

²² *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 53; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 79.

²³ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 9; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 23.

²⁴ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 68; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 96.

²⁵ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 2/171.

²⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, 636.

²⁷ Her ne kadar Mâverâünnehir'de İran menşeli kavimler/kabileler bulunsa da bilhassa doğu kısmında Türkler çoğunlukta idi. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 10-11.

²⁸ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 68; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 96.

²⁹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 287; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 384. Makdisî de Allah'ın yeryüzünde beldeleri içerisinde en verimli kıldığı bölgelerden biri olan Mâverâünnehir (Haytal) halkını, genel manada iyiliksever, anlayışlı, ilme, dine ve diyanete,

Misafirperverlik ve cömertlik, Türklerin şanıdır. Mâverâünnehir halkının en mümeyyiz vasfıdır. Öyle ki insanlar sanki tek bir evde yaşıyor gibidir. Bir evden diğerine giden kişi sanki kendi evindeymiş gibi rahat eder. Misafirden asla rahatsız olmaz, bütün imkânlarını misafirin hizmetine sunar. Herhangi bir mükâfat, karşılık da beklemez. Herkes gücü nispetinde inancının ve cömertlik anlayışının gereği olarak bunu yapar. Hatta misafir ağırlama konusunda birbirleriyle yarışır. Oysa insanların çoğu mal mülk biriktirmeye ve mallarını çoğaltmaya çalışırken; bunlar ise cömertlik gibi hayır işlerinde harcamaya gayret eder ve hatta yedirmeyip mal mülk biriktirmeyi ayıp karşılarlar.³⁰ Misafirleri arasında herhangi bir ayırım gözetmeden güler yüzle karşılayan ev sahibinin, yalnızca insanın mutluluğu, Allah'ın rızası ve cömertlikten başka bir gayesi yoktur. Bu sebeple de Mâverâünnehir'de ribatlar, çok fazladır. Oysa diğer İslam beldelerindeki zenginler, Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu kazanmak için değil, genellikle eğlenme, zevk, gösteriş ve birbirleriyle yarış için mallarını infak edip harcarlar.³¹

Yiğitlik/mertlik ve cesaret, güç ve kuvvet, Mâverâünnehir halkının (Buhara, Semerkant,³² Üsrüşene/Üşrüşene, Fergana gibi Türk şehirlerinin) en karakteristik özelliklerindedir.³³ Şiddetli ve kudretli olmalarının yanında asker sayısı, kuvvet ve savaş alet edevatları bakımından da önemli bölgelerden biridir.³⁴ İslam fetihlerinin devam ettiği, İslam'ın yayıldığı dönemlerde Türklerden daha şiddetli mukavemet gösteren bir topluluk görülmemiştir.³⁵ Aynı zamanda İslam dünyasında onlardan daha çok cihaddan pay sahibi olan başka bir bölge ve millet yoktur.³⁶ Bununla birlikte onlar büyüklerine itaat, hürmet ve hizmet konusunda insanların en iyisidirler.³⁷ Mâverâünnehir halkı, yönetici ve valilerine karşı oldukça itaatkârdı ve muhalefet etmezlerdi.³⁸ Hatta Doğu Türk şehir ve bölgelerinden getirilen köleler (memlûk/gulâm), kabiliyetli ve becerikli olmalarından dolayı Mâverâünnehir üzerinden diğer ülkelere götürülürdü. Türk köleler en hayırlı köleler kabul edilirdi.³⁹ İbn Havkal'a göre de en güzel köleler Türk beldelerinden getirilir. Kıymet, değer ve güzellik bakımından hiçbir yerin kölesi (gulâm), Türk kölelerle boy ölçüşemez, onların dengi ve benzeri değildi.⁴⁰

Mâverâünnehir'de yaşayan Türkler, hizmetlerindeki incelik ve zarafetleri, emir ve büyüklerine karşı itaatleri, giyim ve kuşamlarındaki fiyaka gibi özellikleri sebebiyle halifenin maiyetine girdiler, dostları, güvenilir has adamları, valileri (şihne), emir ve beyleri oldular. Daha sonra da

gazaya düşkün, cesur ve yiğit, savaşçı, barışçıl, iffetli, hakkaniyetli, misafirperver ve hürmetkâr insanlar olarak tanımlar. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım*, 211; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 240-241.

³⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 289; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 385-386.

³¹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 386.

³² İslam coğrafyacılarına göre Semerkant, şehirlerin en güzeli ve görkemlisi, alan olarak en büyüğü, dayanıklılık, korunma ve direnç bakımından en kuvvetlisi, insan yönüyle en kalabalığı ve halkı kahramanlık/cesaret yönüyle en cesur olanı, savaşta en sabırlı olanıdır. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Kitâbü'l-büldân*, thk. Muhammed Emin Dinnâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 124. Cebel-i Soğd'da şehirler içerisinde temizlik, güzellik ve şeref bakımından Semerkant'tan daha güzel ve daha nezih bir yer yoktur. Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1889), 172. Semerkant halkı, parlak yüzlü, güzel, vakarlı, ağırbaşlıdır. Ancak misafirperverliklerini gösterme ve sorumluluklarını yerine getirme hususunda aşırıya kaçarlardı. Hatta ne var ne yok hepsini yedirip tüketecek derecede cömert davranırlardı. Ayrıca Semerkant, Mâverâünnehir kölelerinin/gulâmlarının toplandığı bir yerdirdi. En hayırlı ve iyi köleler burada bulunurdu. İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 318; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 407.

³³ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 67-75; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 96-106.

³⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 384. Dünyada birkaç büyük milletten biri olarak adlarından söz ettiren Türk hükümdarları da yırtıcı ve güçlü askerlere, ordulara, atlara ve harp aletlerine sahip hükümdar (melikü's-sibâ' ve melikü'l-hayl) olarak tavsif edilir. Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 1/124.

³⁵ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 290-291; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 387.

³⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 387.

³⁷ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 291.

³⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 315.

³⁹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 288; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 385.

⁴⁰ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 376, 385.

halifelerin üstünde bir güç haline geldiler. Başka bir ifadeyle Türkler, diğer topluluklara göre cesaret, cüret, şecaat, atılganlık, liderlik vs. konusunda çok üstün olduklarından dolayı kısa sürede halifenin muhafızları ve askerleri olmuşlar, hilafet ordusunun temelini teşkil etmişlerdir.⁴¹ Bu durum, aynı şekilde Bizans sarayı ve ordusu için de geçerliydi. Bizans sarayı muhafız birliği de ekseriyetle Türklerden müteşekkildi.⁴² Asker bir millet olarak öne çıkan Türklerin gerek Abbâsî hilafet ordusunda gerekse de Bizans ordusunda önemli bir mevki işgal ettiği görülmektedir.

İbn Havkal, Türk ordusunun İslam dünyasındaki diğer ordulardan farklılık arz ettiğini, savaş esnasında hezimete uğrayıp dağılma, yeniden toparlanma gibi durumlarda diğerlerinde görülen kusurların onlarda olmadığını, samimi bir riyasetle güzel bir siyasetle hemen kumanda edilerek tek çatı altında toplanma başarısını gösterdiklerini belirtir.⁴³

Görüldüğü gibi üstün karakterleri ve İslam dünyasında oynadıkları rolden dolayı Türkler ve Türk ülkelerinden genel manada övgüyle söz edilmiştir. Ancak coğrafya eserleri tetkik edildiğinde Türklerin hepsinin aynı karaktere sahip olmadığı, her birinin olumlu veya olumsuz farklı yönleriyle temayüz ettiği görülür. Örneğin İbn Fadlân, Türk kavimlerinden Oğuzları en savaşçı ve adaletli, Başkurtları ise lanetli ve yağmacı/çapulcu (sürekli yağma akınları düzenleyen)⁴⁴ bir topluluk olarak tavsif eder. Ona göre Başkurtlar, Türklerin en şerlisi, belalısı, en kötüsü ve öldürme konusunda en cesur olanı ve en acımasızıdır. Öyle ki onlardan biri, başka bir adama rastlarsa ya onu öldürür yahut da yaralardı.⁴⁵ Aynı şekilde Hudûdü'l-Âlem'de de savaş silah ve teçhizatıyla, cesaret ve yiğitlikleriyle şöhret bulan Guz/Oğuzların bir kısmı; kibirli, kötü huylu, kıskanç, saldırgan ve yağmacı, aralarında ihtilaf bulunan bir kavim/boy olarak tavsif edilmişlerdir.⁴⁶ Ayrıca Mâverâünnehir'de Huttalân ve Çâğâniyân sınırları içerisinde yaşayan bazı boylar, cengâverlikleriyle temayüz etseler de kaynaklarda onların olumsuz yönlerinden de bahsedilir. Kümîciyân adında bir boyun, cesur ve yiğit savaşçı oldukları, ancak gasp ve soygunu meslek edindikleri, bu sebeple de köle ticaretiyle uğraştıkları, bütün zenginliklerinin de buradan kaynaklandığı ifade edilir. Aynı şekilde küçük bir grup olan Küncîne Türkleri de daha ziyade yağmacı ve soyguncu kimlikleriyle öne çıkmışlardır. Kafilelere saldırmayı, çapul ve yağmayı yiğitlik olarak görürler.⁴⁷

Kısaca Müslüman coğrafyacılar, Türk boyları hakkında bazı tespitlerde bulunmuş ve önemli bilgiler aktarmışlardır. Onlar kimi zaman Türkleri savaşçı ve adaletli, misafirperver bir millet/topluluk olarak övdükleri gibi kimi zaman da bazı inanç ve uygulamaları, örf ve âdetleri yönünden eleştirmişlerdir.

1.1. Hazarlar

Çoklu din anlayışının hâkim olduğu ve Yahudilik, İslamiyet ve Eski Türk Dini gibi farklı dini gruplara sahip Hazarlar, bilhassa askeri üniformaları içinde görünüşleri güzel ve şık insanlar olarak betimlenmiştir.⁴⁸

⁴¹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 291-292; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 387-388.

⁴² Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *Kitabü'l-A'lâki'n-nefise* (Leiden: Matbaatü Brill, 1891), 121, 124.

⁴³ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 389-390.

⁴⁴ Çapul ve yağmacılık, o günkü sosyal, siyasi ve iktisadi şartların bir gereği veya bozkır hayatının zorunlu bir sonucu olduğu için hemen her toplumda rastlanmaktadır.

⁴⁵ Ahmed b. Fadlân b. Abbâs, *Risâletü İbn Fadlân*, thk. Sâmî ed-Dehhân (Dımaşk: Matbüâtü Mecma'i'l-İlmî el-Arabî, 1960), 107.

⁴⁶ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 13, 55; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 81-82.

⁴⁷ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 76-77; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 108.

⁴⁸ İbn Rüste, *Kitabü'l-A'lâki'n-nefise*, 139-140; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 43.

Kara ve Beyaz şeklinde iki kısma ayrılan Hazarlar, diğer Türklere pek benzemezler. Beyaz Hazarlar, dış görünüşleri ve yüzleri⁴⁹ güzeldir. Bu sebeple de köle olarak tercih edilmişlerdir. Hazarların bir kısmı, çocukların alınıp satılmasını ve birbirlerine köle olarak bırakılmasını caiz görmüşlerdir.⁵⁰

Hazarların diğer Türklerden ayrı olarak kendilerine has dilleri ve ahkâmı/uygulamaları vardır.⁵¹ Tazim esnasında birbirlerine saygı ifadesi olarak secde eder, eğilip ayaklarına kapanırlar.⁵²

1.2. Burtaslar

İtil bölgesinde Hazarlar ile Bulgarlar arasında geniş bir ülkede ormanlarla kaplı bir sahada yaşayan Burtaslar, çevik, cesur ve kahraman kişilerdir. Parlak, gösterişli, güzel görümlü ve iri cüsselidirler. Haksızlığa tahammül edemeyen Burtaslar'da intikam duygusu çok gelişmiştir. İçlerinden biri diğerine haksızlık yapar, zulmeder veya bıçak, silah vs. ile birini yaralarsa yaralanan veya haksızlığa uğrayan taraf, intikamını almadıkça aralarında barış ve anlaşma sağlanamazdı.⁵³

1.3. Bulgarlar

Hazar denizine dökülen İdil (Volga) nehri kıyılarında⁵⁴ yaşayan Bulgarların tabiatları, Hazar ülkesindeki Türklerin tabiatına benzer. Bulgarlar, büyük ve güçlü bir topluluktur. Savaşçı, cesur, vakur ve heybetlidir.⁵⁵ Öyle ki bir Bulgar süvarisi, düşman askerlerinden yüz-iki yüz kişiye bedeldir.⁵⁶

1.4. Macarlar

İki nehir (Don ve Etil, Don ve Dimyester) arasında yaşayan Macarlar, Türklerden bir kavimdir. Güzel görümlü, iri cüsseli ve heybetli insanlardır.⁵⁷ Hükümdarlarına karşı çok itaatkârdırlar, onların bütün emirlerine uyarlar.⁵⁸

1.5. Hârizmliler

Hârezm, Horasan ve Mâverâünnehir'den ayrı bir bölge olarak da zikredilir. Kuzey ve batısında Oğuzlar, güney ve doğusunda ise Horasan ve Mâverâünnehir ile çevrilidir.⁵⁹ Ceyhun nehrinin her iki yakasına da yayılan Hârizmliler, hem Mâverâünnehir (Haytal) hem de Horasan bölgesinde yaşıyorlardı.⁶⁰ Horasan ehli içerisinde en geniş alana yayılan, farklı yerlere dağılan ve en çok yolculuk yapan topluluk, Hârizmliler idi. Horasan büyük şehirlerinden hangi birine gidilse mutlaka Hârizmlilere rastlanırdı.⁶¹ Bunlar güçlü, kuvvetli ve kahraman kişilerdi.⁶² Onların huy ve tabiatları, Horasan ehli tarafından da gayet iyi bilinmekteydi.⁶³ Cömertlik ve yiğitlik, onların temel özellikleri

⁴⁹ İbn Rüste, *Kıtabü'l-A'îlâki'n-nefîse*, 140.

⁵⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 223; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 330-334.

⁵¹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 220, 221.

⁵² İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 220.

⁵³ İbn Rüste, *Kıtabü'l-A'îlâki'n-nefîse*, 140-141; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 44.

⁵⁴ İbn Rüste, *Kıtabü'l-A'îlâki'n-nefîse*, 141.

⁵⁵ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 120; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 162; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zehab*, 1/141.

⁵⁶ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zehab*, 1/141.

⁵⁷ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 56; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 82.

⁵⁸ İbn Rüste, *Kıtabü'l-A'îlâki'n-nefîse*, 142.

⁵⁹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 395.

⁶⁰ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 225.

⁶¹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 304; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 397-398.

⁶² Mes'ûdî, *Mürücû'z-zehab*, 1/138; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 225; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 53, 250.

⁶³ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 398.

ve ahlaki erdemleri arasında idi.⁶⁴ Hârezm'in başşehirlerinden ve Türkistan'ın kapısı olarak adlandırılan Gürgenç'in (Cürcâniye) halkı da savaşıci nitelikleriyle ve okçuluklarıyla tanınmıştır.⁶⁵

İbn Fadlân'ın nakline göre Hârizmliler söz ve tabiat bakımından insanların en ilkel/iptidai olanlarıdır. Konuşmaları sığırcık kuşlarının ötüşlerine, kurbağa vıraklamasına çok benzer.⁶⁶ Makdisî ise Hârezmlileri birçok özelliklerinin yanı sıra zeki, anlayışlı, bilgili, kabiliyetli ve edip kişiler olarak nitelendirmiştir. Ancak bu tür vasıflarına rağmen zarafet, nezaket, letafet gibi bazı meziyetlerden de yoksun kaldıklarını belirtir.⁶⁷

2. Farslar

Farslar, buldukları geniş coğrafyaya göre değişmekle birlikte genellikle zayıf, az kıllı ve esmer tenli insanlardır.⁶⁸ Farsların hükümdarları, reisleri/beyleri, sultanlar ve devlet erkânıyla yakın dostluğu bulunanlar ve divan görevlileri güzel ahlak sahibi ve mürüvvetlidirler. Nezaket ve nezahet kaidelerine uyarlar. Giyim ve kuşamlarına dikkat ederler, kötü söz ve çirkin davranışlardan uzak durur; yeme içme, giyme vb. hususlarda aşırıya, lüks ve israfa kaçmazlar. Devlet erkânı arasında açık bir şekilde adap/edep göze çarpar.⁶⁹ Farslar (Kâzerûn, Sîrâf ve sahil bölgeleri halkı), sabırlıdır, çok uzun süren yolculuklara katlanır ve yıllarca gurbette kalmaya tahammül ederler. Bu yüzden onları hemen her yerde, her şehirde karada ve denizde görmek mümkündür. Gittikleri şehirlerde rahat, düzgün bir yaşam sürerler, ilim ve iffet/fazilet sahibidirler.⁷⁰ Fars eyaleti halkı fasih konuşur, akıllı ve zeki insanlardır.⁷¹ Tüccarları ise hırslıdır, mal toplamayı ve diğer ülkelerin tacirlerinin fevkinde bir yer edinmeyi seven insanlardır.⁷² Farsların, güzel gelenek ve âdetleri vardır. Bu âdetlerin devam etmesi ve geleneksel mirasın korunması hususunda çok gayret gösterirler.⁷³

Fars karakter ve hususiyetleri, daha çok Kuzeydoğu İran'da Türk ve Farsların karışık yaşadığı geniş Horasan bölgesi üzerinden anlatılır. X. Yüzyıl İslam coğrafyacılarından Makdisî, Arap ve Suriye-Şam coğrafyası halkıyla mukayese ederek suyu ve temiz havası, verimli toprakları, güzel ve mamur şehirleriyle temayüz eden bu bölgeye daha çok değer ve fazilet atfeder. Ona göre Horasanlılar himmet ehli, itaatkâr, toplum içinde tutum ve davranışı güzel, zanaatkâr, temiz/iyi tabiatlı, ilim, iffet ve anlayış sahibi, dirayetli, zarif ve sebatkâr insanlardır.⁷⁴

Horasan-Fars çöllerinde ise sınır bölgeleri hariç ciddi bir yapılaşma ve yerleşmeden, imar ve iskândan bahsedilmez. Bu sebeple de tamamen çöl ahlak ve hukuku geçerlidir. Hırsızlık, yol kesme, eşkıyalık ve kavga/kargaşa yaygındır. Ümran ve yapılaşmanın olmadığı yerler (çöller), genellikle hırsızların sığındıkları ve güven buldukları mekânlar olmuşlardır.⁷⁵ Horasan Fars çölü,

⁶⁴ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 304. Makdisî, Hârezmlilerin misafirperver oldukları gibi yemek yemeğe de çok düşkün olduklarını söyler. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 225.

⁶⁵ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 78; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 110.

⁶⁶ İbn Fadlân, *Risâletü İbn Fadlân*, 82.

⁶⁷ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 225.

⁶⁸ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 253.

⁶⁹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 138; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 254.

⁷⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 138-139; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 254-255.

⁷¹ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 83; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 116.

⁷² İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 254.

⁷³ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 138-139; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 255.

⁷⁴ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 231-232. Makdisî, Horasan ahalisini, Haytal ehlinde de daha akıllı ve üstün görür. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 232.

⁷⁵ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 227-228, 231, 233; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 340.

hırsızların ve düzeni bozanların, eşkıyaların en çok bulunduğu bir yerdir.⁷⁶ Bu bölgenin şehirlerinden biri olan Bencehir halkının çoğunluğu ahlaksız, bozguncu ve kavgacı tiplerdir.⁷⁷

Bununla birlikte Horasan ehlinin en soylu ve asilleri, Belh⁷⁸ ve Merv⁷⁹ halkıdır.⁸⁰ Rey,⁸¹ Nişâbur, Nesa, Tus, Herat,⁸² Serahs, Garcistan vs. şehirleri içeren Horasan bölgesi, nimetleri ve zenginliği bol olan bir ülkedir. İnsanların tabiatı güçlü ve sağlıklıdır. Halkı; güçlü yaratılışlı, cengâver ve savaşıdır.⁸³ Bölgenin önemli yerleşim yerlerinden Garcistan halkı iyi kalplidir, tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Ancak dağlık bölgede kurulan şehirlerden Sarvân'ın sakinleri ise cesur ve savaşıdır. Bu insanlar uzmanlaşmış, profesyonel hırsızdır. Hırsızlığı âdeta meslek edinmişlerdir. Aynı zamanda inatçı, acımasız, vefasız ve kana susamışlardır. Boyları arasında sürekli asabiyet kavgası vardır.⁸⁴

Horasan'ın Hindistan ve Sind ile sınırları bulunan dağlık ve engebeli bölgesinde yer alan Gûr eyaletinin insanları da kötü huylu, kaba/sert ve cahil kişilerdir. Horasan'ın silah, zırh ve köle ihtiyacının bir kısmı buradan karşılanır.⁸⁵

Meşhur Müslüman coğrafyacı Makdisî; Errecân, Darâbgird, Şîrâz, Sâbûr, Sîrâf gibi Güneybatı Fars bölgesinin genel özelliklerini zikrederken Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin kütüphanesinde bulunan bir kitaptan Farsların karakterini ortaya koyan şu bilgiyi nakleder: “Fars ehli, yöneticilerine (sultanlarına) bağlılık konusunda kendini helak edercesine en çok boyun eğeni, en itaatkârı, baskı ve zulüm karşısında insanların en sabırlısı, kişilik olarak insanların en zayıfı ve hakir olanıdır. Farslar, adil olarak tanınmıyorlar, adalet nedir bilmiyorlar.”⁸⁶

3. Ruslar/Vikingler

İslam coğrafya eserlerinde Ruslar, Sakâlibe'nin bir kolu ve Slav asıllı gösterilir.⁸⁷ İbn Havkal; Rusları “Bulgarlara yakın olanlar”, “Salâviye” ve “Ersâniye” olmak üzere üç kısma ayırır⁸⁸ ve Bulgarlar ile Sakâlibe arasında İdil nehri kıyılarında oturan Rusların barbar/vahşi olduklarını belirtir.⁸⁹ Şeşen'e göre İslam coğrafyacıları Rus kelimesiyle daha çok tüccar, gemici ve savaşı bir kavim olan Vikingleri kastetmişlerdir.⁹⁰

⁷⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 340.

⁷⁷ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 280.

⁷⁸ Eski ve güzel bir şehir olan Belh, bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Halkı, genellikle ilim ve derin kavrayış sahibi, ince görüşlüdür. Bu şehirden çok kıymetli ilim adamları ve liderler çıkmıştır. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 373-374, 377. İlaveten Makdisî de Belh ehlinin güzel ahlaklı, cesur, akıllı, ileri görüşlü, kabiliyetli, alıcenap, sosyal ilişkileri düzgün, hakkaniyetli ve fedakâr olduklarını ifade eder. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 235.

⁷⁹ Makdisî, bir taraftan Merv halkının dahi kişiler, yetenekli insanlar olduklarını ifade ederken (Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 33.), diğer yandan da kurnaz, hin, düzensiz, fitne fesat, sahavet ve nezafetten yoksun, dengesiz, alaycı gibi olumsuz yönlerinden, kötü karakteristik özelliklerinden bahseder. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 241-242.

⁸⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 282.

⁸¹ İslam coğrafyacılarından İstahrî, Fars coğrafyasında en önemli yerleşim yerlerinden ve İslam dünyasının gözde şehirlerinden biri sayılan Rey hakkında “Rey'den daha mamur, daha büyük ve daha müferreh bir şehir görmedim.” der. Şehir halkını, “mürüvvete bağlı, zeki ve tecrübeli insanlar” olarak tanımlar. İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 207-208. Ayrıca bk. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 321; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 34.

⁸² Herat ehli güzel sözlü, kıvrak zekâli ve dirayetlidir. Ancak kavgacıdır. Şehirde kavga ve cinayet eksik olmaz, âdeta âdet haline gelmiştir. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 239.

⁸³ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 56-59; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 83-86.

⁸⁴ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 60-61; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 87, 89.

⁸⁵ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 65; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 93.

⁸⁶ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 328.

⁸⁷ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 154.

⁸⁸ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 336.

⁸⁹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 24.

⁹⁰ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 46.

Ruslar; cüsseli, gösterişli, atılgan, boylu poslu, iri yapılı, sarışın ve kızıl insanlardır. İmkânları oldukça geniştir. Güzel ve temiz elbiseler giyer, (erkekleri) altın bilezikler takınır, aynı zamanda ticaretle uğraştıkları için de müreffeh bir hayat yaşarlar.

Ruslar, ilkel/barbar, savaşçı ve yağmacı bir kavim olarak da bilinirdi. Tarımla uğraşmazlar, geçim ve kazançları daha çok kılıçladır. Öyle ki içlerinden birinin bir çocuğu olsa, onun önüne kınından sıyrılmış bir kılıç koyar, ona “Ben sana herhangi bir mal veya miras bırakmıyorum. Tıpkı babanın kılıçla hayatını kazandığı gibi sen de bu kılıcınla kazandığınla geçineceksin.” derlerdi. Slavlar üzerine akınlar yapıp onlardan elde ettikleri şeylerle geçimlerini sağlamışlardır.

Ruslar, cesaretleriyle şöhret bulmuşlardır, cesur ve gözü pektirler. Hatta onlardan bir kişi diğer milletlerden birkaç kişiye bedeldir. Bir kavmin yurduna inip kavimle savaşmışlarında onları hezimeye uğratmadan, düşmanlarının haremelerini/kadınlarını ele geçirip esir almadan ve köleleştirmeden savaş meydanından asla dönmezlerdi.⁹¹

Bununla birlikte kölelerine iyi davranır, misafirlerine ikram ederler, kendilerine sığınan yabancılara, zulme ve felakete maruz kalanlara ve kendilerinden yardım talebinde bulunanlara yardımcı olurlardı. Kimsenin bu kişilere haksızlık ve zulmetmesine müsaade etmezlerdi. Zulüm ve kötülük yapmak isteyenlere karşı onları korurlardı.⁹²

Her biri yanında bir balta, bir kılıç, bir bıçak taşırdı. Bunları asla yanından ayırmazdı. Zira kendi içlerinde birbirlerine güvenmedikleri ve ihanet ettikleri için genellikle teçhizatlı bulunur ve dikkatli olurdu. Onlardan biri ihtiyacını görmek için dışarı çıkarsa, mutlaka arkadaşlarından biri veya birkaçı ona bekçilik yapardı. Aralarında malı mülkü az olan biri, bazen arkadaşlarının malına tamah eder, yanındaki arkadaşını öldürüp malını gasp ederdi.⁹³

Savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan Ruslar, aralarındaki sorunları kral huzurunda resmi yollarla çözemese düello ile çözüme kavuştururlardı.⁹⁴

Bulgarlara ve Hazarlara komşu olan Rusların,⁹⁵ yabancılara karşı aşırı olumsuz bakışları söz konusudur. Öyle ki hükümdarlarının oturduğu Ersâ şehrine yabancıların girmesine izin vermezler, ayak basan yabancıları ise öldürürlerdi. İşlerini ve ticari faaliyetlerini de daima gizli tutarlardı. Gittikleri yerlerde dost tutmazlar, geride dost bırakmazlar, ilişki kurduklarının ve dostlarının bile ülkelerine girmelerine müsaade etmezlerdi.⁹⁶

Hudûdü'l-Âlem'de Ruslar, savaşçı özelliklerinin yanı sıra kötü huylu, inatçı, namert, kavgacı, uyumsuz insanlar olarak betimlenir.⁹⁷

4. Slavlar/Sakâlibe

Avrupa'nın doğusu ve güneyi ile Asya'nın kuzeyinde yaşayan Slavlar, köle/köleleştirilmiş bir millet olarak tavsif edilirler. Avrupa, bilhassa Endülüs ve İslam dünyasında ordu ve saraylarda, haremde ve diğer hizmetlerde köle olarak kullanılmışlardır.⁹⁸

⁹¹ İbn Rüste, *Kitabü'l-A 'lâki'n-nefise*, 146.

⁹² İbn Rüste, *Kitabü'l-A 'lâki'n-nefise*, 146.

⁹³ İbn Rüste, *Kitabü'l-A 'lâki'n-nefise*, 146.

⁹⁴ İbn Rüste, *Kitabü'l-A 'lâki'n-nefise*, 146; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 46-47.

⁹⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 336.

⁹⁶ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 226; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 336.

⁹⁷ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 120; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 161.

⁹⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 45. Frank, Galicya ve Slav köle ve cariyeleri, Endülüs'ün meşhur ticaret malları arasında bulunuyordu. O günkü dünyada bütün hadım Slav köleler, tüccarlar eliyle Endülüs'ten getirilirdi. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 105-106.

5. Yunanlılar

Yunanlılar; fesahat ve belagat, söz dizimi, ifade üslup ve tarzı, dilin akıcılığı gibi pek çok yönden Romalılardan üstün görülmüştür.⁹⁹ Muazzam/mutlak kuvvet ve kudret sahibi, zarif, iri yapılı, akıllı, güzel ahlaklı, sağlam görüş sahibi ve düşünceli, himmeti çok, kadri yüce bir topluluk idi. Yunanlıların bilim ve kültür merkezi Atina şehri de batıda hep filozoflar/bilgeler şehri olarak bilinirdi.¹⁰⁰

6. Hintliler

Hindistan ülkesi, nimetlerinin bolluğu, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği, nüfusunun kalabalıklığı, emirliklerinin çokluğu ile şöhret bulmuştur. Zahit ve münzevilerin, tapınakların çok olduğu bir ülkedir.¹⁰¹ Hintliler, psişik güçlere ve doğaüstü yeteneklere sahip bir millettir. Düşünceleri açığa çıkarma güçleri vardır. Onların, doğaya hükmetme, hatta yağmuru ve soğuğu engelleme yetisiyle donatıldıkları, rukye ve sihir (okuyup üfleme) yoluyla istediklerini elde etme becerisine sahip oldukları söylenir. İbn Hurdâzbih, “Onlar hayal ve düşünceleri vasıtasıyla sorunları çözmekte ve bir sonuca bağlamaktadırlar. Zarar vermek istediklerine zarar, fayda vermek istediklerine de fayda vermektedirler. Akıllı ve kabiliyetli insanlar bile onların bu durumuna hayret etmektedir.” der.¹⁰²

Hintliler, münzevi ve çileci bir hayat sürmeyi, bedenlerine işkence etmeyi kurtuluş felsefesi olarak benimseyen, dünyevi arzu ve isteklerden mahrum kalarak çilecilik uygulamaları¹⁰³ sayesinde olağanüstü güçler kazandıklarını düşünen bir millettir.¹⁰⁴ Hintliler, tıp ve felsefeleriyle de temayüz etmişlerdir.¹⁰⁵ Fars hükümdarlarına göre hikmet (felsefe), Hint'ten doğmuştur.¹⁰⁶

Hindistan alt kıtasında Uman deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgede yaşayan Sind halkı ise esmer ve ince yapılıdır, çabuk yürürler, çok iyi koşuculardır.¹⁰⁷ Evtekîn, Meyd vs. Sind halkı kibirli/küstah, azgın/asi ve hırsız kimselerdir.¹⁰⁸ Aynı şekilde Sind ülkesinde Multan halkı da, kaba ve kötü huylu insanlardır.¹⁰⁹

7. Çinliler

Nimetleri ve akarsuları bol olan geniş bir ülkede yaşayan Çinliler; marifetli, sanatkâr ve zanaatkâr insanlardır.¹¹⁰ Nakş/oymacılık, işçilik ve sanat/zanaat konusunda Allah'ın yarattığı ümmetler içerisinde en maharetli, en kabiliyetli insanlar Çinlilerdir. Bu hususlarda hiçbir millet onları geçemez. Onlar, el sanatlarında mahirdirler, başkalarının yapmaktan aciz kaldıkları şeyleri elleriyle kusursuz yaparlar.¹¹¹ İşlerini titizlikle yaptıklarından dolayı benzeri görülmemiş bir hal (refah) içinde bulunurlar.¹¹²

⁹⁹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 1/216

¹⁰⁰ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 1/216-217.

¹⁰¹ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 40-46; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 63-66.

¹⁰² İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 61-72.

¹⁰³ Örnek bir uygulama için bk. Ebû Zeyd es-Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî (Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind)*, thk. Abdullah el-Habeşî (Abû Dabî: el-Mecmaü's-Sekâfî, 1999), 78.

¹⁰⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 1/159-160.

¹⁰⁵ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 50.

¹⁰⁶ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 1/124.

¹⁰⁷ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 79; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 111.

¹⁰⁸ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 62.

¹⁰⁹ İbn Havkal, *Süretü'l-arz*, 278.

¹¹⁰ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 37; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 59.

¹¹¹ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 60; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 1/113-114.

¹¹² Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 72.

Çin halkı, birbirlerine karşı muamelelerinde, alım satım işlemlerinde ve borçların kayıt altına alınması konularında adil ve insafı davranırlar, birbirlerinin hak ve hukukuna riayet ederler.¹¹³ Hintlilerin aksine müzik ve eğlenceye de düşkünlüdürler.¹¹⁴

8. Habeşliler

Habeş ve Nübe/Nübye halkı, döneminin Bizans imparatorluğuyla yakın ilişkilerinden veya onlara bağlı olmalarından dolayı din, kültür ve medeniyet, imar, yönetim ve siyasi düzen açısından gelişmişlerdir.¹¹⁵ Rumların din ve mezheplerini (Hıristiyanlığı) benimseyen Habeş ve Nübyeliler; din, riyazet, eğitim, edebiyat, felsefe, hikmet gibi hususlara sahip olmaları dolayısıyla Afrika'daki diğer Zenc ülkelerinden farklı olarak değerlendirilmişlerdir.¹¹⁶

9. Sudanlılar

Orta Afrika'da bulunan Sudan, Bucce ve Zenc ülkeleri, milletler içerisinde din/diyanet, adap erkân, edebiyat, hikmet/felsefe, yönetim, teşkilat, bayındır/mamur olma, dosdoğru/ahlaklı bir siyaset, güçlü bir idare gibi önemli hasletlerden yoksundur. Bunların hiçbirinden nasiplerini almamışlardır. Buralarda öteden beri sağlam bir otorite, kudretli bir iktidar kurulamamıştır.¹¹⁷ Dolayısıyla bu meziyetlere sahip ol(a)madıklarından köleleştirilmişlerdir. Nitekim o dönemde İslam ülkelerinde satılan siyah kölelerin ekserisinin, Sudan ve civarındaki beldelerden tedarik edildiği görülür.¹¹⁸ Mağrib'te güney ve Zenc ülkelerinde, altın madenlerinin ve yeraltı kaynaklarının çokluğuna rağmen halk, fakir ve çıplaktır. İnsan standartlarından oldukça uzaktırlar. Tabiatları ve yaşam tarzları vahşi hayvanlarınkı gibidir.¹¹⁹ Bu sebeple de bazı İslam coğrafyacıları güçlü devletleri, sanatları, felsefe ve edebiyatları olmadığı için Sudan ülkelerini pek fazla anılmaya değer bulmamışlardır.¹²⁰

10. Berberîler

İslam coğrafyacıları, Kuzey Afrika'da yaşayan ve geniş bir alana yayılan Berberîleri bir bütün olarak değil bölge ve şehirler özelinde değerlendirmişlerdir. İbn Havkal'a göre Afrika'ya bağlı verimli, müstahkem ve büyük sahil şehirlerinden Trablus halkı, komşu iller arasında iffetleri, temiz giyim kuşamları ile tanınmışlardır. Şık elbiseleri, güzellikleri, ölçülü yaşam biçimleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Ayrıca dost canlısı, merhametli, iyi niyetli, mücadeleci ve akıllı olmaları, insanlara karşı güzel davranış ve muameleleri, sultanlara itaatleriyle temayüz etmişlerdir. Söz konusu bölgede bu tür konularda diğer belde ahalipleri Trablus halkıyla yarışamaz.¹²¹ Ancak Berberîlerin yoğun olduğu şehirlerden Kâbis'in karakteri ise tam tersinedir. Güzel ahlaktan yoksundurlar, güzellik, zarafet ve temizlikten nasip almamışlardır. Bilhassa badiyede yaşayanları şerlidir, insanlara kötülük yapmaktan, yolcuları tehdit edip mallarına ve canlarına zarar vermekten geri durmazlar. Çoğunlukla sultanlarına bağlılık göstermez, onun hukukuna riayet etmezler.¹²² Satfûra bölgesi insanları; kuvvetli, dayanıklı, karada ve denizde oldukça güçlü,

¹¹³ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 43-44.

¹¹⁴ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 47.

¹¹⁵ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 5; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 19.

¹¹⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 19.

¹¹⁷ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 4, 36; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 19.

¹¹⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 40, 45; *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 126; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 168-169.

¹¹⁹ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 124; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 166. Zenc ülkelerinin, meliklerinin ikamet ettiği şehirler dışında mamur olmadığı, halkının zor ve kötü şartlar içinde, ilkel biçimde yaşadığı ifade edilmektedir. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 63.

¹²⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 4; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 19.

¹²¹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 71-72.

¹²² İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 72.

meşakkat ve zorluklar karşısında sabırlıdır.¹²³ Mağrib coğrafyasının sosyal, siyasi, iktisadi tarihi hakkında bazı bilgiler aktaran İbn Havkal, halkının çoğunluğunu Berberilerin oluşturduğu bazı şehirlerin de kötülüklerden uzak durduklarını, ilme meyledip değer verdiklerini, genel olarak kadın ve erkeklerinin boylu poslu, güzel yüzlü, güzel yaratılışlı ve iyi huylu olduklarını ifade eder.¹²⁴ Sicilmâse ehlinin de benzer niteliklerinden bahseder, onları seçkin bir topluluk olarak tavsif eder. Ona göre Sicilmâse ehli, Mağrib'te iç ve dış güzellikleriyle hemen fark edilirler. Yakışıklı, güçlü, sabırlı,¹²⁵ iffetli, namuslu, cömert, hoşgörülü ve yumuşak huyludurlar. Ancak bazı Berberî kabilelerinin ise çok kötü sıfatları, huyları ve çirkin davranışları vardır.¹²⁶ Göçebe Berberîlerin de kadın ve erkeklerinin savaşçı, güçlü ve kuvvetli kişiler oldukları,¹²⁷ çölleri ve yolları tanıma ve insanlara kılavuzluk yapma hususunda diğer insanlarla mukayese edilemeyecek derece his sahibi ve mahir oldukları ifade edilir. İbn Havkal, her türlü zor koşullarda, karanlık gecelerde, yağışlı ve fırtınalı yolculuklarda yön bulma konusunda bedevi Berberî kabilelerini; Fergana, Üsrüşene ve Hârezm Türklerine benzetir. Bu konuda onlarla kimse yarışamaz, der.¹²⁸

11. Tibetliler

Nüfusunun büyük çoğunluğunu göçebe Türklerin oluşturduğu Tibet/Tübbet ülkesinin,¹²⁹ insanı mutlu eden bir tabiatı vardır. Tibet, havası ve suyuyla, dağları ve ovalarıyla kendine has özellikleri olan bir ülkedir. Burayı ziyaret eden kimse ayrılıncaya kadar kendisini mutlu ve huzurlu hisseder. İnsanları daima güler yüzlü, ince ruhlu, sevinçli, neşelidir. Burada insana hüzün, gam, kasavet, keder dokunmaz. Tibetliler, yas matem nedir bilmezler. Oyun ve eğlenceye de düşkünlüdürler.¹³⁰

Sonuç

İslam coğrafyacıları, yeryüzünde iklim ile içinde yaşanılan bölge ve coğrafyanın doğrudan veya dolaylı olarak hayvanlar ve bitkilerin yanı sıra insanların da tabiatı, ahlakı, huyu, seciyesi ve eylemleri genel manada maddi ve ruhi yapısı üzerinde etkili olduğunu, sıcak ve soğuk mizaca sahip olmalarında büyük rol oynadığını ifade etmişler, zaman zaman iklim-insan, coğrafya-insan ilişkisine dair tecrübe ve düşüncelerini eserlerinde dile getirmişlerdir.

Ülkelerin/bölgelerin/şehirlerin coğrafi konumu ve iklimi, fiziki ve beşeri coğrafyası, mamur olan ve olmayan yerleri, yönetimleri, teşkilatları, halkının dil ve lehçeleri, ziraat ve ticaretleri, ölçü birimleri, gelir ve vergileri, ithalat ve ihracatları, sanat ve zanaatları, gelenekleri, örf ve âdetleri, ilginç şeyleri, inanç ve mezhepleri, melekeleri, meziyet ve faziletleri gibi konular üzerinde durmuşlardır. Tümevarım yöntemiyle gerek milletlerin gerekse de ülke ve şehirlerin (şehir halkının) genel fiziksel ve karakteristik özelliklerinden bahsetmişlerdir.

Müslüman coğrafyacılar, eserlerinde toplumları/milletleri, genellikle iyiliksever, misafirperver, cömert, hikmet ve himmet ehli, iyi huylu, kötü huylu, iyi ahlaklı, kötü ahlaklı, itaatkâr, sanatkâr, zanaatkâr, kabiliyetli, yetenekli, dirayetli, atılgan, cesur, savaşçı, barışçıl, insafli, ağırbaşlı, nazik/zarif, sakin, acımasız, vefasız, azgın, kibirli, aceleci, sabırsız, gamsız, neşeli gibi bazı kavramlarla tavsif etmişler, satır aralarında onların huy ve karakterlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

¹²³ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 75-76.

¹²⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 81.

¹²⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 83.

¹²⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 90, 93, 96.

¹²⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 182.

¹²⁸ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 98-99.

¹²⁹ Mes'ûdî, *Mürüçü'z-zeheb*, 2/97.

¹³⁰ *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, 46; Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, 70-71; Mes'ûdî, *Mürüçü'z-zeheb*, 1/122-123.

İslam coğrafyacılarının bu bilgi ve haberleri, ya müellifin bizzat kendi şahsi gözlem ve müşahedelerine yahut da kendisinden önce yazılan kitaplara veya şehir ve bölgeyle ilgili tacirlerin ve görgü tanıklarının aktardıklarına dayanmaktadır. İslam tarihi açısından bizzat müellifin görüp gözlemleyerek elde ettiği tecrübi bilgiler olması itibarıyla çok kıymetli olsa da bu bilgilerin aktarımında kimi zaman genelleme yapılarak abartılı bir üslup kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir. Ancak İslam coğrafyacılarının verdiği bu bilgilerin abartılı, sübjektif ve izafi olduğunu kabul etmekle birlikte -coğrafi bilgilerde olduğu gibi- birbirini müteakiben yazılan eserlerde bu hususların herhangi bir tashihe gidilmeden tekrar edilmesi, dönemin ve milletlerin genel karakteristik özelliklerini yansıtmaları açısından önemlidir. Çağımızda çok hızlı değişim ve dönüşüm yaşanmasına rağmen mezkûr milletlerin bakiyelerinin de günümüzde aşağı yukarı aynı karakteristik özelliklere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ağarı, Murat. "İslam Coğrafyacılarının Eserlerindeki Türklerle İlgili Bilgiler ve Veriliş Tarzları". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2005), 36-67.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Gümüşçü, Osman vd. *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*. thk. V. Minorsky, Türkçeye çeviren: Abdullah Duman-Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008).
- İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs. *Risâletü İbn Fadlân*. thk. Sâmî ed-Dehhân. Dımaşk: Matbûâtü Mecma'i'l-İlmî el-Arabî, 1960.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım en-Nusaybî. *Sûretü'l-arz*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1992.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1889.
- İbn Rûste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer. *Kitabü'l-A'lâki'n-nefîse*. Leiden: Matbaatü Brill, 1891.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-büldân*. thk. Yusuf el-Hâdî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1416/1996.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. thk. Muhammed Emin Dannâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü'z-zeheb*. thk. Kemal Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.
- Orhan (Kurulay), Sezin. *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Sîrâfî, Ebû Zeyd. *Rihletü's-Sîrâfî (Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind)*. thk. Abdullah el-Habeşî. Abû Dabî: el-Mecmaü's-Sekâfî, 1999.
- Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Kitâbü'l-büldân*. thk. Muhammed Emîn Dinnâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.